

Kəlbəcər rayonu

Kəlbəcər rayonu Azərbaycan Respublikasında inzibati-ərazi vahidi olub füsunkar təbiətə, zəngin yeraltı və yerüstü sərvətlərə malik ən yüksək zirvəli dağ rayonudur. İnzibati mərkəzi Kəlbəcər şəhəridir. Kəlbəcər 8 avqust 1930-cu ildə rayon statusu almışdır.

Kəlbəcər rayonu Qərbdə Ermənistan respublikası, şimalda Daşkəsən, Xanlar (Göy-Göl), Goranboy, şimali-şərqdə Tərtər, şərqdə Ağdam, Xocalı, cənubda Laçın rayonları ilə həmsərhəddir. Sahəsi 3050 km² olan rayonda 1 şəhər, 1 şəhər tipli qəsəbə (İstisu), 128 kənd vardır. Kəlbəcər şəhəri Bakıdan təxminən 450 km qərbdə, Bərdə-İstisu (Kəlbəcər) avtomobil yolunun kənarında, Tərtər (çay) çayı sahilində, sıldırım qayalıqlar üzərində yerləşir. Səthi dağlıqdır (Murovdağ, Şahdağ, Şərqi Sevan (Göyçə), Vardenis, Mıxtökən, Qarabağ silsiləsinin və Qarabağ yaylasının bir hissəsi). Ən yüksək zirvəsi Camış dağı (3724) və Dəlidağdır (3616). Ərazidə Yura, Tabaşir, Paleogen, Neogen və Antropogen çökmə, vulkanogen-çökmə və vulkanik süxurları yayılmışdır. Ən böyük çayı Tərtər və onun qolları olan Lev çayı, Tutqunçaydır. Bazarçayın və Xaçınçayın da mənbəyi Kəlbəcər rayonu ərazisindən başlanır. **Böyük və Kiçik Alagöllər, Zaxxagöl və Sərsəng su anbarı** rayon ərazisindədir. Rayonun mərkəzi və şimal hissəsində enliyarpaqlı meşələr, meşə-çöl bitkiləri, yüksək və qismən orta dağlarda alp və subalp çəmənlikləri geniş yer tutur. Meşələrinin ümumi sahəsi 32774 hektardır. Meşələrində qaya keçisi, qonur ayı, çöl donuzu, daşlıq dələsi, ular, qartal və sair heyvan və quşlara rast gəlmək mümkündür. Zəngin meşələr diyarı olan Kəlbəcər rayonunun ərazisində otuz mindən artıq dişgöynədən bulaq və yüzlərlə mineral bulaqlar mövcuddur. Təbiətin muzeyi sayılan rayon ərazisində 4 mindən artıq bitki növü bitir ki, bunlardan da 200-ü dərman bitkisidir.

Tarixi

"Kəlbəcər" toponiminin mənşəyi qədim türk dilində (oykonimin ilkin forması Kevliçer kimi qəbul edilib) "çay üstündə qala" deməkdir. Kevli "çayın üstü", çer/car "qala" mənasını verir. Yaşayış məntəqəsinin yerləşdiyi qayada Tərtərçay çayı boyunca cərgə ilə düzülmüş qədim süni mağaralar mövcuddur. Buna görə də mütəxəssislər toponimi kevil/kəvl və qədim türk dillərindəki cər (qaya, yarıq) komponentləri ilə əlaqələndirirlər.

Maddi-mədəni irsi və mədəniyyət obyektləri

Kəlbəcər rayonu böyük tarixi keçmiş, zəngin mədəniyyəti, qədim tarixi abidələri ilə seçilir. Kəlbəcərdə Zar açıq düşərgəsində aparılan arxeoloji tədqiqatlarla bu ərazilərdə ibtidai insanların yaşadığı sübut edilmişdir. Eramızdan əvvəl IV minilliyin sonu-III minillik Tunc dövrü Kür-Araz ovalığında yayılaraq təşəkkül tapmışdır. Bu dövrdə əhali əkinçiliklə yanaşı maldarlıqla da məşğul olduğundan və Kür-Araz mədəniyyətinin son inkişaf mərhələsində artıq Azərbaycanın bütün dağlıq zonalarında (Xoşbulaq kurqanları və Xoləzək (Kəlbəcər), İstisu yaylaqlarında məskunlaşma başa çatıb. Kəlbəcərdə ilk məskən salan albanların izləri də, onun qayaüstü təsvirlərində və küp qəbirlərində son illərə kimi, ermənilər bu müqəddəs yerləri tapdaq altına alana qədər, qalmaqda idi. Kəlbəcər antik dövrün abidəsi kimi də maraqlı ərazidir. Rayonun "Qaragöl" və "Zalxa gölləri" sahillərində, "Ayıçınqıllı" və "Pəriçınqıllı" dağlarında qayalarda həkk edilmiş təsvirlər 1968-ci ildən öyrənilməyə başlanılıb. 1976-cı ildə Kəlbəcər qaya təsvirlərinin yerləşdiyi ərazinin yaxınlığında Azərbaycanda ilk dəfə olaraq yaşayış yeri aşkar edilib. Burada diametri təqribən 20 metr olan dairəvi tikili qalığı üzə çıxarılıb.

Kəlbəcərdə alban dövrünə aid xeyli tarixi abidələr var. Bunlardan ən məşhuru Xudavəng məbəd kompleksidir. Rayonun şərqində - 29 kilometrliyində yerləşən məbədin memarlıq xüsusiyyətlərini tədqiq etmiş professor Gülçöhrə Məmmədova Xudavəng monastırının Azərbaycan Respublikası ərazisindəki ən böyük monastır kompleksi olduğunu qeyd edir. . Abidə kompleksi VI–VII əsrlərdə alban knyazı tərəfindən tikilib, XV əsrdə isə bu abidə alban knyazlığının dini məbədi olub. Sonralar məbəd bir neçə dəfə təmir edilib, əlavələr olunub və nəhayət alban hökmdarı Həsən Cəlal tərəfindən yenidən inşa edilib. Həsən Cəlalın arvadı Minə Xatun bu qalada dəfn olunub. Üstü gümbəz kimi tikilmiş bu kompleksin tikintisində ağac materialından da istifadə edilib. Binanın divarlarında yağlı boya ilə çəkilmiş çoxlu şəkillər və yazılar var. Digər bir alban məbədi Kəlbəcər rayonunun Vəng kəndi ərazisində yerləşir.

Kəlbəcədəki digər qədim Alban abidələrindən "Laçınqaya", "Lev", "Uluxan", "Qalaboynu", "Comərd" abidələrinin adlarını qeyd etmək olar. Bundan başqa Kəlbəcərin Ağdaban kəndinin də qədim alban tayfasının adını daşıdığı güman edilir. Kəlbəcər ərazisində Qobustandakı yazılı və şəkilli daşların oxşarı olan qayaüstü təsvirlər vardır. Bunlardan "Soltan Heydər", "Qurbağalı çay", "Turşsu", "Ayçınqıllı", "Gəlinqayası", "Böyükdəvəgözü", "Sərçəli" və s. yerlərdəki qayaüstü təsvirlər

təkcə Kəlbəcərin deyil, bütövlükdə Azərbaycan torpağının qədim insan məskəni olduğunu sübut edir. Kustar şəkilə, bazalt daşına həkk edilmiş keçələrdən, ov səhnələrindən, yallıyabənzər oyunlardan, göy cismlərindən, qədim heyvanlardan və s. ibarət bu daş kitabələr Kəlbəcərin tarixinin, mədəniyyətinin qədimliyini əks etdirir.

Kəlbəcərdə 30 mindən artıq tarixi əhəmiyyətli eksponatı olan Kəlbəcər Tarix-diyarşünaslıq muzeyi fəaliyyət göstərib. Muzey 1980-ci illərin əvvəllərində ədəbiyyatçı alim Şamil Əsgərov tərəfindən yaradılmışdır.

Aşıq Şəmşir adına Kəlbəcər rayon Mədəniyyət evi 1950-ci ildən 1973-cü ilədək klub kimi fəaliyyət göstərib. 1973-cü ildə Aşıq Şəmşirin 80 illik yubileyi münasibəti ilə mədəniyyət evinə Aşıq Şəmşirin adı verilib.

Kəlbəcərdə rayon kitabxanası Qiraətxana adı ilə 1947-ci ildə yaranıb. 1976-cı ildə isə rayonda Mərkəzi Kitabxana Sistemi yaradılıb. 1993-cü ilin aprel ayının 2-də Kəlbəcər rayonu işğal olunmuş, kitabxanaya aid bütün sənədlər və kitablar, həmçinin muzeyin eksponatları işğal altında qalmışdır. Hal-hazırda Mərkəzləşmiş Kitabxana Sistemi Gəncə şəhərində Qaçqın və Məcburi köçkünlər üçün yeni salınmış qəsəbədə Uşaq İncəsənət Məktəbinə məxsus binanın 6 otağında fəaliyyət göstərir.

İşğalı zamanı 54 mindən artıq rayon əhalisi məcburi köçkün düşmüş, 321 nəfər əsir düşmüş və ya girov götürülmüş, 511 nəfər vəhşicəsinə qətlə yetirilmişdir. Bundan başqa Kəlbəcərin işğalı nəticəsində rayonun mədəniyyət obyektlərindən 116 kitabxana, 43 klub, 42 mədəniyyət evi, Tarix diyarşünaslıq muzeyi, Aşıq Şəmşir adına Mədəniyyət Evi, o cümlədən rayonun ərazisində yerləşən maddi-mədəniyyət nümunələrindən bir çoxu - Vəng kəndi ərazisindəki alban məbədi, Çərəkdar kəndindəki alban kilsəsi (Həsən Camal kilsəsi), Qanlıkənd ərazisində Lök qalası, Qaraçanlı kəndindəki Uluxan qalası, Qalaboynu kəndindəki Qalaboynu qalası, Comərd kəndindəki Comərd qalası, Camışlı kəndindəki Keşikçi qalası, Söyüdlü yaylağındakı Seyid Əsədullanın ziyarətgahı və digər tarixi-dini abidələr, məscidlər, körpülər erməni vandalizminə məruz qalaraq dağıdılmışdır.

Əhalisi

Kəlbəcərin əhalisi 1 yanvar 2020-ci il məlumatına görə 77003 nəfərdir. Etnik tərkibinə görə əhalinin 76916 nəfəri azərbaycanlı, 41 nəfəri kürd, 34 nəfəri rus, 3 nəfəri tatar və qalanı digər millətlərin nümayəndələridir. Qarabağ müharibəsi əllilərinin sayı 75 nəfər, şəhid ailələrinin sayı 488 ailə, məcburi köçkünlərin sayı 66985 nəfərdir. Kəlbəcər rayonunun əhalisi Azərbaycan Respublikasının 56 rayon və şəhərinin 707 yaşayış məntəqəsində qaçqınlıq şəraitində yaşayır.

İqtisadiyyatı

Kəlbəcər rayonu ərazisində sənaye əhəmiyyətli Söyüdlü (Zod), Ağduzdağ və Tutxun qızıl yataqları, Ağyataq, Levçay, Çorbulaq, həmçinin gil, mərmər, qum-çınqıl, tuf, perlit və digər sənaye əhəmiyyətli yataqlarla zəngindir. Bundan başqa Kəlbəcərə dünya şöhrəti qazandırmış Yuxarı İstisu, Aşağı İstisu, Keşdək, Qarasu, Tutxun, Mozçay, Qoturlusu kimi çox böyük müalicə-balneoloji təsirə malik mineral su yataqları da bu dağlar gözəlinin ərazisindədir.

Kəlbəcər rayonu ərazisində yerləşən İstisu mineral suları özlərinin kimyəvi tərkibinə, yüksək temperaturuna, böyük təbii ehtiyatlarına görə xüsusilə fərqlənir. Onun suyu ilə insanın həm xarici, həm də daxili xəstəliklərini müalicə etmək mümkündür. İstisu bulağı üstündə 80-ci illərdə iri kurort və mineral sudoldurma zavodu tikilmişdir.

Rayonun İstisu qəsəbəsində ümumittifaq əhəmiyyətli 1 və 2 nömrəli İstisu sanatoriyaları fəaliyyət göstərirdi. Hər il orada 50 min nəfər müalicə olunur və istirahət edirdi. Kəlbəcərin kənd təsərrüfatında əsasən heyvandarlıq, əkinçilik, tütüncülük və arıçılıq inkişaf etmişdir. Şəhərdə Respublika Dövlət Kənd Təsərrüfatı İstehsal-Texniki Təminat Komitəsinin rayon şöbəsi, məişət xidməti kombinatı, sanitariya-epidemioloji stansiya, 2 orta məktəb, musiqi məktəbi, mədəniyyət evi, 2 kütləvi kitabxana, mərkəzi rayon xəstəxanası, poliklinika, kinoteatr, doğum evi, iri ticarət, sənaye müəssisələri və s. vardı.

Azərbaycan Respublikası, Rusiya Federasiyası Prezidentləri və Ermənistan Respublikası baş nazirinin 2020-ci ilin noyabrın 10-da imzaladığı üçtərəfli bəyanata əsasən Kəlbəcər rayonu 25 noyabr 2020 -ci ildə Ermənistan işğalından azad olunmuşdur. Uzun illər işğal altında qalan və təbii sərvətləri talan edilən Kəlbəcər artıq azaddır və çox tezliklə öz təbii sərvətləri ilə yenidən xalqına xidmət edəcək. Çox yaxın zamanda bərpa-quruculuq işlərinin vüsət aldığı bu bölgədə balneoloji turizmin və mədən sənayesinin, aqrar təsərrüfatın, mədəniyyətin inkişafında yeni bir mərhələ başlayacaqdır. Kəlbəcər bizimdir! Qarabağ Azərbaycandır!

